

Słomkowska, Alina

Wydawnictwa instruktażowo-propagandowe PPR, AL i KRN w okresie okupacji hitlerowskiej

Rocznik Historii Czasopiśmiennictwa Polskiego 11/4, 475-497

1972

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ALINA SŁOMKOWSKA

WYDAWNICTWA INSTRUKTAŻOWO-PROPAGANDOWE PPR, AL I KRN W OKRESIE OKUPACJI HITLEROWSKIEJ

Obok oficjalnych organów prasowych Komitetu Centralnego PPR, „Trybuny Wolności” i „Trybuny Chłopskiej”, wydawano pisma do wyłącznego użytku członków partii. Największe znaczenie miało centralne pismo o charakterze wewnętrznym, wydawane nieregularnie (przeważnie w odstępach miesięcznych) w latach 1942—1944, techniką powielaczową w nakładzie 500 egzemplarzy, pt. „Okólnik Polskiej Partii Robotniczej”. Zespół redakcyjny „Okólnika” kierowany był bezpośrednio przez członka sekretariatu KC, późniejszego sekretarza KC PPR, P. Findera¹. Pismo instruowało członków partii w dziedzinie polityki partii i jej zasad organizacyjnych oraz w zakresie form i metod pracy partyjnej. W „Okólniku” wiele miejsca poświęcano prasie i działalności propagandowej. Publikacje te odzwierciedlają stanowisko partii w sprawie zadań wyznaczonych prasie oraz jego wysiłki, aby waga, rola i znaczenie prasy dotarły do świadomości każdego członka partii.

„OKÓLNİK POLSKIEJ PARTII ROBOTNICZEJ”

Pierwsze zasadnicze artykuły poświęcone roli prasy ukazały się w „Okólniku” w 1942 r. W artykule pt. *O prasie i jej kolportażu* pismo następująco wyjaśniało znaczenie prasy: „Prasa jest środkiem przemawiania do mas i żaden ruch polityczny nie może obecnie istnieć bez swego pisma. Kolportaż prasy — to rozpowszechnianie przez nią ideologii. Od czasów Wielkiej Francuskiej Rewolucji w końcu XVIII w., która zrodziła typ bojowej gazety politycznej, prasa stała się jednym z najpotężniejszych środków walki politycznej. [...] Prasa jest potężnym środ-

¹ M. Wilusz, *Komitet Centralny Polskiej Partii Robotniczej (styczeń 1942 — lipiec 1944)*, „Z pola walki”, 1970, nr 3(51), s. 80; A. Przygoński, *Prasa konspiracyjna PPR. Zarys. Katalog. Życiorysy*, Warszawa 1966, s. 33, 112.

kiem przemawiania do mas nie zorganizowanych, wychowywania ich i przyciągania tam, gdzie nie może dotrzeć żywy człowiek z naszą agitacją, tam może łatwo dotrzeć nasza prasa. [...] Sytuacja obecna przed prasą naszą stawia olbrzymie zadania. Za pośrednictwem naszych wydawnictw chcemy dotrzeć z hasłem walki czynnej do każdego Polaka, by uaktywnić najszersze masy. Tym bardziej jest to ważne, że pisma nasze są jedynymi pismami, które nie tylko informują czytelników, ale wskazują im drogę osiągnięcia szybkiego wyzwolenia, drogę walki z okupantem. Tylko nasza więc prasa może skutecznie spopularyzować hasła walki czynnej, pomóc przełamać nastroje bierności i wyczekiwania”². Prasa — jak precyzował „Okólnik” — to kolektywny agitator, niosący w najszersze masy słowa partii³.

W ślad za „Okólnikiem” także inne pisma PPR publikowały wypowiedzi na temat znaczenia prasy. Do jednej z bardziej interesujących należy artykuł pt. *Rola i zadania wyzwolenczej prasy*, opublikowany w łódzkiej „Trybunie Ludu”, w którym sformułowano zasadniczą rolę prasy i wydawnictw podziemnych: „mobilizowanie wszystkich sił antyfaszystowskiego frontu wolności do nieubłaganej walki z niemieckim zaborcą i własną zdradą”. Jednocześnie artykuł sztychował z tych wszystkich pism, „nazywających się wyzwolenczą prasą, zalecającą młodzieży kilka przysiadów dziennie, a następnie skłony tułowia i kręcenie głowy”. Wyrażał konieczność podporządkowania treści prasy walce o wyzwolenie ojczyzny i „lepsze jutro całego narodu”. Pisał, że „droga do wolności i niepodległości Polski prowadzi przez jedność czynu zbrojnej walki z okupacją” i temu nade wszystko powinna służyć prasa⁴.

W związku z tak ważną rolą wyznaczoną prasie „Okólnik” krytycznie oceniał dotychczasowe funkcjonowanie kolportażu wydawnictw w partii i tak analizował przyczyny tego zjawiska: „Należy jednak stwierdzić, iż kolportaż naszych pism w masach jest niedostateczny. Nasze pisma nie docierają do mas tak szeroko, jak pozwalają na to możliwości. Przyczyną tego jest niedostateczna praca organizacji partyjnych w dziedzinie kolportażu. Liczne przecież są organizacje ograniczające kolportaż naszych wydawnictw do grona swych członków lub najbliższych sympatyków. Traktują one nasze pisma w ten sposób jak wewnątrzpartyjny okólnik, przeznaczony tylko dla członków partii. W ten sposób nie wykorzystuje się tych wszystkich możliwości, jakie daje im szeroki kolportaż pisma jako kolektywnego agitatora, niosącego w najszersze masy

² O prasie i jej kolportażu, „Okólnik PPR”, nr 10 z IX 1942. Nie wszystkie numery „Okólnika PPR” miałyienne daty wydania. Jeden, nr 10, ukazał się 1 VIII 1942, drugi we wrześniu bez daty.

³ O prasie i jej kolportażu, „Okólnik PPR”, nr 10 z IX 1942.

⁴ *Rola i zadania wyzwolenczej prasy*, „Trybuna Ludu”, nr 10 z 10 X 1942.

nasze słowo. [...] Niedocenianie roli prasy jest więc jedną z przyczyn niedostatecznego kolportażu prasy. Drugą jest tkwiące jeszcze wśród wielu towarzyszy sekciarstwo. Zamiast śmiało kolportować nasze pismo wśród bezpartyjnych, bardzo często tacy towarzysze wręczają pismo tylko urobionemu, tylko niemal przyjętemu już do organizacji. Postępowanie swe uzasadniają przeważnie względami konspiracji i ostrożności. Jest to jednak tego rodzaju konspiracja, która osłania słabość tych towarzyszy lub nieraz i nieróbstwo. Ta konspiracja uniemożliwia nam przemówienie do najszerszych kręgów społeczeństwa i izoluje ona od mas, partia zamiast wzmacniać swe wpływy, przyciągać, wychowywać wciąż nowych ludzi, zważa się i zamyka w sobie"⁵. „Okólnik” piętnował więc zachowanie tych członków partii, którzy uważali, że prasę partyjną należy ukrywać przed bezpartyjnymi. Tłumaczył, że członek partii, który nie ma komu dać do czytania prasy partyjnej, nie stoi na wysokości zadania, ponieważ nie jest związany z masami⁶.

„Okólnik” nie ograniczał się do krytyki i analizy przyczyn złego funkcjonowania kolportażu. Wyjaśniał znaczenie kolportażu prasy i nakreślał zadania w tej dziedzinie dla organizacji partyjnych i poszczególnych członków partii. Pisał na ten temat m. in.: „Szeroki kolportaż naszych wydawnictw zdobywa naszej partii popularność, przyczynia się do wzrostu zaufania do nas, zjednuje nam nowych członków. Stąd też masowe szerokie rozpowszechnianie naszych wydawnictw, pism, odezów, komunikatów jest jednym z podstawowych odcinków politycznej pracy organizacji partyjnych. Obok innych wskaźników (bojowość, wzrost organizacji) ilość rozkolportowanych wydawnictw wskazuje na pracę organizacji. Zadaniem więc organizacji partyjnych, każdego członka partii jest organizowanie jak najszerszego kolportażu naszej prasy”⁷. „Okólnik” przekonywał o konieczności aktywizacji członków partii w dziedzinie kolportażu, tłumacząc specyfikę partii i obowiązki związane z przynależnością do niej: „Życie członka naszej partii musi się wyróżniać od życia bezpartyjnych i życia ludzi nie przekonanych wyjątkową aktywnością, wyjątkowo żywą łącznością z masą. [...] Każdy partyjniak to kolporter naszej partyjnej prasy wśród bezpartyjnych, członków innych partii, a nie indywidualny czytelnik naszych wydawnictw”⁸. „Okólnik” piętnował występujące u niektórych członków partii uczucie „drukowstrętu” i pojawianie się lekceważącego stosunku do wszelkiej „pisaniny”, devaluującego wszelkie obowiązki partyjne nie związane bezpośrednio z czynem zbrojnym i walką z okupantem.

⁵ O prasie i jej kolportażu, „Okólnik PPR”, nr 10 z IX 1942.

⁶ O masowej agitacji i propagandzie, „Okólnik PPR”, nr 11 z IX 1942.

⁷ O prasie i jej kolportażu, „Okólnik PPR”, nr 10 z IX 1942.

⁸ O masowej agitacji i propagandzie, „Okólnik PPR”, nr 11 z IX 1942.

„Okólnik” nie poprzestał na apelach i nawoływaniach do przecięcia bojaźni oraz do sprawniejszego organizowania kolportażu. Instruował o sposobach tworzenia sieci prenumeratorów, o inkasowaniu opłat za prasę, o organizowaniu łańcuchowego czytania wydawnictw partyjnych w fabrykach⁹. W miarę rozwoju działalności partyjnej, rozbudowy aparatu wydawniczego, zwiększenia ilości wydawnictw i ich nakładów oraz gromadzenia doświadczeń w zakresie kolportażu „Okólnik” formułował bardziej szczegółowe instrukcje poświęcone sprawnemu, szerokie-
mu i bezpiecznemu rozprowadzaniu prasy. W artykule pt. *O kolportażu* opublikowanym w 1943 r. pisał o stosowaniu nowych form kolportażu za pośrednictwem oddziałów partyzanckich, o kolportażu ulicznym, o łączeniu akcji zbrojnej i dywersyjnej z kolportażem, o rozrzucaniu i rozdawaniu prasy¹⁰.

Równoległe z „Okólnikiem” inne pisma omawiały sprawy związane z kolportażem. Ponieważ funkcje kolporterów pełniła przeważnie młodzież, na uwagę zasługuje opublikowany w 1943 r. w „Poradniku Oświatowym” — piśmie Zarządu Głównego Związku Walki Młodych — artykuł pt. *Propaganda*, zawierający wskazówki praktyczne na temat organizowania masowego kolportażu. Zalecał on w większych skupiskach ludzkich tzw. kolportaż rzucany, np. przed fabrykami, kościołami, kinami, na pętłach tramwajowych, w tłumie ulicznym. Przestrzegał przed groźącymi niebezpieczeństwami oraz omawiał środki ostrożności, ale jednocześnie zachęcał do stosowania tej formy kolportażu jako niejednokrotnie sprawdzonej i dającej doskonale rezultaty, np. w szkołach, pod megafonami, w dzień zaduszny na cmentarzach. Artykuł instruował także, jak i kiedy należy rozklejać plakaty, nalepiać odezwy i robić na murach napisy, aby osiągnąć najlepsze efekty, najmniej się narażając. Polecał także tzw. kolportaż doręczny oparty głównie na stałych odbiorcach prasy i dawał przy tym przykład jednego z kół ZWM, które miało kilkunastu abonentów przyzwyczajonych do systematycznego otrzymywania wydawnictw¹¹.

Problematyka roli prasy i kolportażu powiązana była ściśle w „Okólniku” i innych pismach partyjnych z koniecznością organizowania sieci korespondentów terenowych. Omawiając rolę prasy „Okólnik” pisał o powszechnym „głodzie informacji” w podziemiu, wynikającym z polityki okupanta, który utrudnia dostęp do źródeł informacji, uniemożliwia kontakty i izoluje Polaków od świata. Dlatego podnosił konieczność organizowania korespondencji z terenu. Równoległe z zadaniem kolportowania prasy organizacje partyjne i członkowie partii otrzymywali zadanie syste-

⁹ *O prasie i jej kolportażu*, „Okólnik PPR”, nr 10 z IV 1942; *Rola naszej prasy*, „Okólnik PPR”, nr 11 z IX 1942.

¹⁰ *O kolportażu*, „Okólnik PPR”, nr 4 z X 1943.

¹¹ *Propaganda*, „Poradnik Oświatowy”, nr 3 z 15 XII 1943.

matycznego dostarczania korespondencji¹². „Okólnik” instruował, jakie powinny być korespondencje: „Pamiętajmy, że głód informacji jest powszechny. Dla rozwoju prasy rzeczą dużej wagi są informacje z terenu. Polityka okupanta stara się izolować niemal każdy powiat, utrudniać przenikanie jakichkolwiek wiadomości o tym, co się dzieje. Dlatego szczególnie ważnymi są korespondencje z terenu. Winny one zawierać informacje o przejawach terroru okupanta, ale szczególnie uwzględniać wszystkie przejawy walki z tym terrorem, ponieważ tę walkę okupant stara się ukryć wszelkimi sposobami. Informacje winny być konkretne, ścisłe, sprawdzone. Posiadanie sieci korespondentów w całym kraju da możliwość podzielenia się doświadczeniami walki, wyciągania wniosków z dotychczasowych rezultatów pracy. Organizacje partyjne winny zorganizować stałe dostarczanie takich korespondencji”¹³.

Łódzka „Trybuna Ludu” także apelowała do kolporterów i czytelników o przysyłanie korespondencji, twierdząc, że prasa wypełni swoje zadanie tylko przy ścisłej współpracy z odbiorcami. Podkreślała, że prasa powinna reagować na każdy objaw prześladowania, ucisku narodowego i dlatego „musi być pisana rękoma społeczeństwa, tzn. pisana przez robotnika, chłopą, inteligenta, kobietę, młodzieńca, każdego Polaka miłującego swą godność i wolność”. Zapewniała przy tym, że każdą korespondencję z fabryki, warsztatu pracy, folwarku będzie wiernie drukować. Apelowała: „Nadsyłajcie korespondencje, powiadamianie o każdym wypadku, gdzie by to nie było. Tylko w ten sposób spełni nasz organ swe zadanie wobec milionów Polaków na ziemi polskiej, umęczonej przez zbiorów hitlerowskich, krzewiąc dumę i wiarę w zwycięstwo wielkiego narodu polskiego godnego pięknych tradycji narodowowyzwoleńczych, walk podziemnych o wolność”¹⁴.

W latach 1942—1943 wydawnictwa partyjne w działalności propagandowej główną uwagę koncentrowały na roli prasy. Zwraçały jednak także uwagę na konieczność prowadzenia różnorodnych form masowej agitacji, jak np. masówki, głęboko zakorzenione w tradycjach polskiego ruchu rewolucyjnego. „Okólnik” polecał: „W ruch puścić należy naszych mówców i agitatorów, czy to w domu, czy na ulicy. Ludziom, zwłaszcza oddalonym od centrów, od miast, musimy przynosić wieści o tym, co dzieje się wokoło, o tym, co czynić należy. Musimy dotrzeć z żywym słowem do najdalszych zakątków i głuchych wsi”¹⁵. Jednocześnie „Okólnik” instruował, jak organizować masówki, aby zapewnić bezpieczeństwo mówcy w miastach, gdzie przeprowadzenie masówki było trudniejsze.

¹² *Rola naszej prasy*, „Okólnik PPR”, nr 11 z IX 1942.

¹³ *O prasie i jej kolportażu*, „Okólnik PPR”, nr 10 z IX 1942.

¹⁴ *Rola i zadania wyzwolenczej prasy*, „Trybuna Ludu”, nr 10 z X 1942.

¹⁵ *O masowej agitacji i propagandzie*, „Okólnik PPR”, nr 11 z IX 1942.

oraz proponował takie formy masowej agitacji, jak chóralne skandowanie haseł w ruchliwych punktach.

„Poradnik Oświatowy” rozwijał jeszcze bardziej i uzupełniał formy masowej agitacji przez podkreślanie konieczności prowadzenia „propagandy ustnej” w rozmowach indywidualnych w celu kształtowania pożądanых postaw. W artykule pt. *Propaganda* czytamy: „Propaganda przez czyny zbrojne i kolportaż prasy obliczona jest na masowe szerzenie naszych idei, urabianie opinii publicznej. Działanie jej musimy pogłębić przez propagandę ustną. Każdy z nas ma w tej dziedzinie rozległe możliwości. Spotykamy się z różnymi ludźmi, o różnych poglądach politycznych. Zadaniem naszym jest te poglądy urabiać, oddziaływać na środowisko, w którym żyjemy. Można tego dokonać przez prowadzenie rozmów z rodziną, znajomymi, kolegami ze szkoły, fabryki czy warsztatu”¹⁶. Artykuł wskazywał przy tym, od jakich spraw najlepiej zaczynać rozmowę, jak naprowadzać na temat stosunków przedwojennych i dotychczasowych wad ustrojowych oraz jak przechodzić do zagadnień reform i konieczności przebudowy ustroju. Przestrzegał, aby nie operować hasłami, tylko zmuszać rozmówców do samodzielnego myślenia. Radził, aby starać się przemawiać nie tylko do rozumu, ale i do uczucia. Przede wszystkim jednak tłumaczył znaczenie propagandy jako skutecznego środka mobilizującego wszystkie siły narodu w walce o niepodległość ojczyzny.

Niejako podsumowując wytyczne w dziedzinie propagandy w początkowym okresie działalności partii „Okólnik” w artykule pt. *Perspektywy i zadania* w następujący sposób sformułował odpowiedź na pytanie: „Jakie więc zadania stoją dziś przed nami? — Dalsze przełamywanie bierności i rozpowszechnianie idei walki drogą prasy, odezów, plakatów, przez urządzanie masówek i przez agitację ustną”¹⁷.

W latach 1942—1943 obok publikacji poświęconych roli prasy i kolportażu, agitacji masowej i propagandzie „Okólnik” umieszczał artykuły instrukcyjne omawiające zadania członków partii w określonych środowiskach, jak np. *O robocie wśród polskiej inteligencji*¹⁸, *O pracy wśród młodzieży*¹⁹, *O pracy wśród mas katolickich*²⁰. Zawierały one omówienia sposobów i środków oddziaływania propagandowego z uwzględnieniem specyfiki danego środowiska w celu pozyskania go do wspólnej walki z okupantem. Artykuły te najczęściej ściśle związane były z prasą. Na przykład w artykule pt. *O pracy wśród kobiet* tłumaczono, że zabiegi

¹⁶ *Propaganda*, „Poradnik Oświatowy”, nr 3 z 15 XII 1943.

¹⁷ *Perspektywy i zadania*, „Okólnik PPR”, nr 15 z 15 XI 1942.

¹⁸ „Okólnik PPR”, nr 9 z 15 VII 1942.

¹⁹ „Okólnik PPR”, nr 10 z 1 VIII 1942.

²⁰ „Okólnik PPR”, nr 3 z 22 IX 1943.

o zdobycie mas kobiecych powinny być nieodłączną częścią składową codziennej pracy polityczno-organizacyjnej i podkreślano, że kobiety mogą być pomocne w agitacji i przewozie prasy i że trzeba je czynić kolporterkami²¹. W artykule pt. *O robocie wśród żołnierzy niemieckich* omawiano formy i cele działalności propagandowej, dobór argumentacji w agitacji ustnej oraz instruowano w sprawie kolportażu ulotek wśród żołnierzy niemieckich. Wskazywano, w jaki sposób rozpowszechniać ulotki w języku niemieckim, aby skutecznie oddziaływały i aby nie marnować „bibuły” wydawanej z dużym nakładem kosztów i wysiłku przy czyhającym zawsze niebezpieczeństwie²². Jeden numer „Okólnika” wydany został specjalnie w języku niemieckim i zawierał m. in. artykuł o kolportażu pt. *Über die Kolportage*²³. W artykule pt. *O pracy na wsi* podkreślano szczególnie rolę prasy jako głównego narzędzia propagandy i agitacji oraz polecono tak rozwijać sieć kolportażu, by wydawnictwa PPR docierały do każdej wsi. Zalecono też rozlepianie odez w na domach, drzewach przydrożnych itp., prowadzenie szerokiej agitacji ustnej, organizowanie masowego czytania prasy PPR na zebraniach wiejskich, przeprowadzanie masówek. Nawiązując do doświadczeń i tradycji polskiego ruchu robotniczego z pierwszej wojny światowej przypomniano, jak „za poprzedniej okupacji organizacje niepodległościowe z dużym powodzeniem stosowały jawne przemówienia do zgromadzonych przed kościołami”, jak po wsiach wieczorami organizowano masówki. Polecano stosowanie tych samych metod. Sugerowano, aby w działalności propagandowej szczególną uwagę poświęcić młodzieży i aby podsuwać jej konkretne postulaty: „Przed młodzieżą stawiać należy zadania walki z okupantem, niszczenie kolei, mostów, palenie stert i składów ze zbożem, konfiskaty podatkowych pieniędzy, masła, jaj, mięsa itp. Dziewczęta powinny wejść do obywatelskiej pomocy ofiarom faszyzmu, nieść pomoc sanitarną ranym partyzantom”²⁴. „Okólnik” nawoływał do mobilizowania wsi, aby „podnieść i zapalić do walki potężne siły chłopskie”. W ten sposób kierownictwo partii nie ograniczało się tylko do tłumaczenia funkcji i ogólnego znaczenia prasy, ale omawiało formy i metody działalności propagandowej w zastosowaniu do określonych środowisk z uwzględnieniem jej złożonego charakteru i specyfiki.

W wielu publikacjach poświęconych prasie lub działalności propagandowej „Okólnik” i inne pisma zachęcały do wykorzystania wszystkich możliwości terenowych, pobudzały pomysłowość i inicjatywę organizacji partyjnych i poszczególnych członków partii w dziedzinie kolportażu

²¹ *O pracy wśród kobiet*, „Okólnik PPR”, nr 11 z IX 1942.

²² *O robocie wśród żołnierzy niemieckich*, „Okólnik PPR”, nr 8 z I VII 1942.

²³ „Okólnik PPR”, nr 4 z 24 X 1943.

²⁴ *O pracy na wsi*, „Okólnik PPR”, nr 14 z I XI 1942.

oraz form i metod pracy propagandowej. Podkreślano, że przekazywane wskazówki nie wyczerpują wszystkich form działalności, która powinna być zawsze rozwijana w zależności od lokalnych warunków i specyfiki środowiska²⁵.

W latach 1942—1943 w publikacjach związanych z działalnością propagandową „Okólnik” eksponował głównie funkcje i rolę centralnej prasy PPR. Pod koniec 1943 r. znalazła się w „Okólniku” wzmianka o konieczności rozbudowy partyjnego aparatu wydawniczego nie tylko na szczeblu centralnym, ale także przy organizacjach obwodowych, okręgowych, powiatowych i dzielnicowych²⁶. Także w artykule pt. *O pracy na wsi* znajdowała się wzmianka, że „gdy z powodu trudności technicznych nie można otrzymać dostatecznej ilości pism z centrali, należy te braki uzupełnić na miejscu przez powielenie ważniejszych artykułów i odezw, wydawanie swych własnych ulotek, odezw, pism przeznaczonych dla wsi, uwzględniających potrzeby wsi”²⁷. Takie polecenia w „Okólniku” należały jednak do wyjątków, w tym czasie bowiem nie stawiał on jeszcze przed organizacjami obwodowymi zadań organizowania lokalnych wydawnictw. Zadanie tworzenia sieci terenowych ośrodków wydawniczych wysunięte zostało przez kierownictwo partii w 1944 r. w kontekście nowego programu i szeroko zakrojonej działalności propagandowej związanej z tworzeniem rad narodowych.

Już pierwszy numer „Okólnika” z 1944 r. zawierał publikacje o zasadniczym znaczeniu dla nowego etapu i dalszego rozwoju działalności propagandowej PPR. Artykuł pt. *W sprawie współdziałania naszej partii w tworzeniu rad narodowych* zobowiązywał organizacje partyjne, aby równoległe z powstawaniem rad narodowych prowadzić szeroką akcję propagandową. Polecał, aby w każdym mieście, wsi, fabryce rozlepieć nadesłane przez Krajową Radę Narodową obwieszczenia o jej powstaniu i wszystkie wydane przez nią zarządzenia. Artykuł zobowiązywał, aby każda komórka partyjna i każda sekcja Gwardii Ludowej miała przydzielony swój teren do plakatowania wydawnictw Krajowej Rady Narodowej. W dziedzinie działalności propagandowej wymieniał trzy główne zadania: 1) wzmocniony kolportaż wydawnictw organów centralnych przez organizowanie zbiorowego czytania (po 3—5 osób), wspólnego omawiania, a następnie dalszego kolportażu egzemplarzy już przeczytanych i przedyskutowanych; 2) wydawanie przez organizacje okręgowe własnych wydawnictw powielaczowych, odezw, ulotek, plaktów itd.; 3) organizowanie kółek propagandzistów, którzy po otrzymaniu krótkiego do-

²⁵ *Rola i zadania wyzwolenczej prasy*, „Trybuna Ludu”, nr 10 z 10 X 1942; *Propaganda*, „Poradnik Oświatowy”, nr 3 z 15 XII 1943.

²⁶ *O kolportażu*, „Okólnik PPR”, nr 4 z 24 X 1943.

²⁷ *O pracy na wsi*, „Okólnik PPR”, nr 14 z 1 XI 1942.

rażnego przeszkolenia będą mieli zadanie ustnego referowania zagadnień związanych z popularyzacją rad narodowych. Zgromadzeni w kółkach propagandziści, oprócz zaznajomienia się z literaturą i obok kolektywnej dyskusji, powinni otrzymać dodatkowe instrukcje i wyjaśnienia od kierowniczych instancji miejscowych²⁸. W ten sposób kierownictwo partii przekazywało niejako organizacjom okręgowym prowadzenie działalności propagandowej na swoim terenie oraz sformułowało zadanie tworzenia lokalnych ośrodków wydawniczych w okręgach.

W artykule pt. *Rozbudowa techniki partyjnej* „Okólnik” wyraźnie już zobowiązywał kierownictwa partyjne obwodów i okręgów do tworzenia lub umacniania istniejącego — własnego, lokalnego — aparatu wydawniczego dla zaspokojenia potrzeb terenu. Artykuł uzasadniał polecenie tym, że „w związku z utrudnieniami i zaostreniami okupanta w komunikacji kolejowej powstają trudności zaopatrzenia kraju w literaturę przez centralną technikę, a szczególnie trudności te są cięższe do pokonania przez kierownictwo obwodów i okręgów przy rozprowadzaniu w terenie nadesłanej im literatury. Wojenne wydarzenia i przesuwanie się frontu wschodniego coraz bliżej naszych granic stan ten jeszcze bardziej zaostrza. Dlatego też jest zadaniem nie cierpiącym zwłoki rozbudowanie aparatu wydawniczego nie tylko obwodowego, lecz okręgowego i dzielnicowego”²⁹. Był to w dziedzinie propagandowej jedyny artykuł „Okólnika” w tonie autokratycznym, zawierający polecenie uruchomienia w obwodach — w terminie najpóźniej do 15 lutego — powielaczowych punktów wydawniczych. Zobowiązywał kierownictwa obwodów do uruchomienia takiej liczby punktów powielaczowych, jaką obwód ma okręgów i dzielnic. Jako minimum, które miało być zrealizowane w każdym obwodzie w wyznaczonym terminie, podano pięć punktów wydawniczych. Przypomniano przy tym o konieczności ścisłego przestrzegania zasad bezpieczeństwa w pracy aparatu technicznego. W tym celu zobowiązano do: 1) całkowitej izolacji punktu wydawniczego wraz z całą obsadą od reszty organizacji partyjnej; 2) izolacji aparatu kolportażowego od wydawniczego. Jednocześnie przypomniano, że tylko ścisłe przestrzeganie tych dwóch zasad daje gwarancję bezpieczeństwa pracy aparatu technicznego³⁰. Fragmenty artykułu, zobowiązujące partyjne kierownictwa obwodowe do zorganizowania sieci wydawnictw w okręgach, pokrywały się z wydaną oddzielnie instrukcją KC PPR, która zawierała identyczne po-

²⁸ W sprawie współdziałania naszej partii w tworzeniu rad narodowych, „Okólnik PPR”, nr 1 z I 1944.

²⁹ *Rozbudowa techniki partyjnej*, „Okólnik PPR”, nr 1 z I 1944.

³⁰ *Rozbudowa techniki partyjnej*, „Okólnik PPR”, nr 1 z I 1944; CA KC PZPR PPR 190/1-4, k. 21.

lecenia tworzenia punktów powielaczowych³¹. W wydawanych w tym czasie — w ślad za instrukcją KC PPR — okólnikowych komitetów obwodowych i okręgowych także znajdowały się polecenia oraz wskazówki, jak tworzyć pisma terenowe i wydawać własne odezwy uwzględniające lokalne warunki, jak zwiększyć nakład tam, gdzie wydawano już terenowe pisma, jak tworzyć koła korespondentów³². Tak więc średnie szczeble instancji partyjnych również zabiegały o tworzenie i dalszy rozwój terenowych ośrodków wydawniczych.

Publikacje „Okólnika” z przełomu lat 1943—1944 wyraźnie wskazują, że kierownictwo PPR postanowiło zdecentralizować partyjny aparat wydawniczy przez tworzenie lokalnych punktów powielaczowych i aktywizowanie obwodowych ośrodków kierowania propagandą oraz przez rozwijanie działań w tym zakresie głównie w terenie przy pełnym wykorzystaniu miejscowych możliwości i inicjatywy. Dlatego publikacje „Okólnika” z 1944 r., związane z działalnością propagandową, miały odmienny od poprzednich charakter. Przeważnie poświęcone były określonym kampaniom propagandowym, jak np. artykuł pt. *Akcja 1-szo Maja* i *Akcja 3-go Maja*. „Okólnik” instruował, aby kampania pierwszomajowa w 1944 r. składała się z dwóch części: bojowej i propagandowo-politycznej. W akcjach bojowych główny wysiłek partii kierowano na walkę z transportem i wzmoczenie sabotażu produkcji wojennej wroga. W propagandowo-politycznej części sugerowano następujące punkty: 1) wydawnictwa, odezwy, ulotki, motylki, afisze itp., opracowane i wydrukowane przez obwodowe i okręgowe komitety PPR w porozumieniu z innymi organizacjami robotniczymi, jak Robotniczą Partią Polskich Socjalistów, ogniwami WRN i syndykalistami; 2) odczyty, referaty i pogadanki pierwszomajowe oraz specjalne posiedzenia partyjne i spotkania z sympatykami ze zwróceniem uwagi na wszelkie ogniwa jednolitefrontowe, jak np. międzypartyjne komitety fabryczne; 3) plakietowanie odezw, „kredkowanie” napisów na parkanach i murach, wywieszanie czerwonych sztandarów i chorągiewek, kolportaż publiczny z uwzględnieniem kolportażu domowego, tj. na klatkach schodowych; 4) masówki publiczne w miastach, poświęcone dniu 1 maja i walce narodu polskiego o wolność. Jednocześnie opublikowano hasła do wydawnictw, odezw i plaktów, wśród których dominowały wzywające do walki z okupantem hitlerowskim i na cześć zjednoczonego demokratycznego frontu narodowego (np.: „Niech żyją polscy partyzanci walczący z Niemcami!”, „Precz z pomocnikami okupanta!”, „Niech żyje jednolita walka narodu polskiego przeciwko faszyzmowi!”). Podano też hasła do „kredkowania” napisów

³¹ CA KC PZPR PPR 190/I-4, k. 21.

³² CA KC PZPR PPR 190/I-4, k. 18.

na murach, parkanach itp., oraz na czerwone sztandary, cechujące się krótką i lapidarną formą (np. „1 Maja — walcz z Hitlerem!”, „1 Maja — wzywa w bój!”, „1 Maja — wzmóż sabotaż!”, „1 Maja — wroga bij!”, „Precz z faszyzmem!”)³³.

„Okólnik” instruował, aby akcja trzeciomajowa, podobnie jak pierwszomajowa, obejmowała część bojową i propagandowo-polityczną. W części bojowej polecał współpracę oddziałów AL z oddziałami BCh i AK, a w części propagandowo-politycznej zalecał biało-czerwone sztandary i chorągiewki z napisami nawołującymi do walki z okupantem (np. „Śmierć hitlerowcom!”)³⁴ i na cześć Krajowej Rady Narodowej.

Omawiane na łamach „Okólnika” w 1944 r. akcje propagandowe współgrały z całokształtem działalności partii w związku z rozbudową Armii Ludowej i powstaniem Krajowej Rady Narodowej. „Okólnik” w tym czasie stracił niejako swoją wiodącą pozycję w dziedzinie instruktażu prasy i działalności propagandowej, którą pełnił w latach 1942—1943. W pierwszej połowie 1944 r. decydującą rolę odegrał instruktaż w zakresie działalności prowadzonej przez Armię Ludową.

INSTRUKTAŻ W ARMII LUDOWEJ

Komitet Centralny PPR przywiązywał wielką wagę do działalności i postawy członków partii w szeregach Armii Ludowej. Wśród zadań stawianych członkom partii na pierwsze miejsce wysuwał udział w walce z okupantem w oddziałach AL i jednocześnie popularyzację Armii Ludowej w celu rozszerzania antyhitlerowskiego frontu. Artykuł „Okólnika”, pt. *Partia a Armia Ludowa*, w części obejmującej „zadania kierowniczo-bojowe” zawierał stwierdzenie, iż „każdy członek partii winien sobie zdawać sprawę z tego, że jego obowiązkiem jest być w pierwszych szeregach walczących, i to naczelne wskazanie z uchwał styczniowego plenum KC naszej partii musi być drogowskazem w całej naszej działalności”. W części „zadania propagandystyczno-agitacyjne” polecał rozwijać szeroko kampanię wyjaśniającą cele i zadania Armii Ludowej³⁵.

Zadania członków partii w AL formułował dokument wydany w maju 1944 r. przez KC PPR pt. *Instrukcja organizacyjna dotycząca komórek partyjnych w formacjach Armii Ludowej i jej dowództwach*. Ujęte one zostały w cztery punkty: 1) propagowanie linii partii w szeregach AL; 2) wychowywanie kadr AL na wysokim poziomie społecznym, bojowym i moralnym; 3) dbanie o wysoki poziom moralny garnizonów i oddziałów polowych AL, a szczególnie prowadzenie kampanii antyalkoholowej,

³³ Akcja 1-szo majowa, „Okólnik PPR”, nr 2 z IV 1944.

³⁴ Akcja 3-go maja, „Okólnik PPR”, nr 2 z IV 1944.

³⁵ *Partia a Armia Ludowa*, „Okólnik PPR”, nr 2 z 28 VII 1943.

zwalczanie kradzieży, rabunków itd.; 4) przygotowywanie programów masówek politycznych przy pomocy oddziałów partyzanckich AL, kolportaż literatury partyjnej na masówkach i w kwaterach, urządzenie pogadanek politycznych z ludnością cywilną itp.³⁶

Bardziej szczegółowo zostały sformułowane zadania członków partii w formacjach AL w dokumencie Komitetu Centralnego PPR pt. *Uchwała KC Partii określająca zadania i obowiązki członków Partii pracujących w AL*. We wstępie uchwały podkreślone zostało, że rozbudowa AL jest naczelnym zadaniem partii. Część pierwsza omawiała zadania AL na odcinku tworzenia ogólnonarodowego frontu walki z okupantem hitlerowskim, część druga — zadania AL w dziedzinie rozbudowy rad narodowych, takie, jak np. popularyzowanie roli rad i organizowanie wokół nich akcji propagandowych, część trzecia — zadania AL na odcinku propagandowo-agitacyjnym i społeczno-wychowawczym. W tej ostatniej części jako najważniejsze zadanie każdego członka partii i każdego ogniwa partyjnego w AL eksponowano wywieranie w swym środowisku wpływu wychowawczego tak, aby zasady ideowe AL wrastały mocno i trwale w świadomość każdego żołnierza AL. W związku z tym na ogniwa partyjne w AL nałożono obowiązki wewnętrznej pracy społeczno-wychowawczej i propagandowo-agitacyjnej. W zakresie pracy społeczno-wychowawczej przewidziano: 1) wpływ na podnoszenie poziomu moralnego, ideowego i politycznego żołnierzy AL, a przede wszystkim członków partii, których postępowanie powinno stanowić przykład i wzór dla bezpartyjnych żołnierzy AL i innych formacji wojskowych współpracujących z AL; 2) wychowywanie żołnierzy AL w duchu dyscypliny, bowiem bez karności nie może być zwycięstwa; 3) służenie wzorem w wykonywaniu rozkazów; 4) wychowywanie żołnierzy AL w duchu wiary i zaufania w dowódców, co jest gwarancją spójności wewnętrznej jednostki wojskowej; 5) ocena działań dowódcy w ramach wewnątrzpartyjnej dyskusji w obecności tych dowódców; 6) zwalczanie naruszania regulaminu wewnętrznego AL, pijaństwa, brutalności, chciwości itp. objawów obniżających dyscyplinę lub poziom moralny i ideowy AL.

W zakresie pracy propagandowo-agitacyjnej uchwała KC PPR zobowiązywała ogniwa partyjne do kierowania codzienną pracą propagandowo-agitacyjną w taki sposób, by każdy członek partii wypełniał rolę wychowawcy, propagandzisty i agitatora w środowisku żołnierzy, z którymi się styka. Uchwała omawiała osobno formy pracy propagandowo-agitacyjnej wewnątrz oddziału i oddzielnie wśród ludności. Jako formy pracy wewnątrz oddziału przewidziano: 1) systematyczne zebrania komórek

³⁶ *Instrukcja organizacyjna dotycząca komórek partyjnych w formacjach Armii Ludowej i jej dowództwach*, CA KC PZPR 190/I-4, k. 14—16; CA KC PZPR AL 192/I-3, k. 68.

partyjnych; 2) głośne czytanie i omawianie pracy w sekcjach i drużynach; 3) referaty zgodnie z planem propagandowego aparatu wojskowego; 4) agitacja ustna, do której zobowiązany jest każdy członek partii; 5) gazetki ścienne lub wydawnictwa wewnętrzne oddziału AL; 6) wykłady, cykle referatów, kursy z dziedziny wojskowej, politycznej i ogólnospołecznej. Jako formy pracy wśród ludności uchwała przewidywała: 1) kolportaż wydawnictw KRN i ugrupowań politycznych wchodzących w jej skład oraz kolportaż wydawnictw wojskowych AL; 2) działalność specjalnych grup propagandowo-agitacyjnych wydzielonych przez dowództwo oddziału; 3) masówki, wiece, zebrania ogólne wsi, uroczyste akademie rocznicowe itp.³⁷ Z uchwały KC PPR wyraźnie wynika troska o wysokie morale członka partii i dążenie do kształtowania postaw żołnierzy AL w celu osiągnięcia pełnej świadomości celów prowadzonej przez nich walki. Przewidziane w Uchwale KC obowiązki członków partii pracujących w AL wiązały się ściśle z kolportażem prasy i działalnością wydawniczą. Niezależnie od poleceń przekazywanych członkom partii w AL przez KC PPR w dziedzinie prasy i działalności propagandowej, dowództwo główne Armii Ludowej rozbudowało własny aparat wydawniczo-propagandowy i prowadziło swoim kanałami własny instruktaż.

Dowództwo Główne Gwardii Ludowej, a następnie Armii Ludowej, niezależnie od aparatu wydawniczego KC PPR wydawało własną prasę, odezwy i ulotki. Oprócz centralnego organu prasowego dowództwa GL, „Gwardzisty” (ukazującego się od 25 V 1942), i oficjalnego organu dowództwa głównego AL, „Armii Ludowej” (ukazującego się od 1 II 1944), wydawano pisma do użytku wewnętrznego. Wśród nich był powielany miesięcznik pt. „Oficer Propagandzista” redagowany przez Stanisława Nowickiego, który kierował Wydziałem Propagandy Sztabu Głównego GL³⁸. „Oficer Propagandzista” zawierał instrukcje w zakresie pracy politycznej w garnizonach i oddziałach GL. Miesięcznik wydawany był bardzo krótko pod koniec 1943 r. i prawdopodobnie w praktyce większej roli nie odegrał. Egzemplarze pisma zaginęły i nie ma ich w zbiorach archiwalnych i bibliotecznych. W wydanych odrębnie dokumentach GL znajdowały się wzmianki na temat działalności propagandowej, m. in. *Regulamin służby polowej oddziałów partyzanckich Gwardii Ludowej* wymieniał wśród obowiązujących czynności to, że „oddział partyzancki ma zadanie nie tylko walki militarnej z okupantem, ale także budzenie nastrojów rewolucyjno-niepodległościowych wśród ludności”³⁹. Działal-

³⁷ Uchwała KC Partii określająca zadania i obowiązki członków Partii pracujących w AL, CA KC PZPR 190/I-4, k. 22—26.

³⁸ M. Turlejska, *O inżynierze Stanisławie Nowickim — redaktorze „Gwardzisty”*. „Z pola walki”, 1961, nr 4/16, s. 413; A. Przygoński, *op. cit.*, s. 38, 141.

³⁹ *Regulamin służby Polowej oddziałów partyzanckich Gwardii Ludowej*, CAW, 450 b.p.

ność wydawniczo-propagandowa i instruktaż z nią związany rozwinął się szczególnie intensywnie po utworzeniu Armii Ludowej.

Kontynuacją wydawanego przez GL „Oficera Propagandzisty” był powielany miesięcznik pt. „Instruktor dla Propagandzistów w Armii Ludowej” redagowany przez S. Nowickiego, kierownika V Oddziału Sztabu Głównego AL. Pismo zawierało takie artykuły, jak np. *Jak prowadzić propagandę w oddziałach*, który podnosił rolę prasy AL i KRN⁴⁰. Artykuły *O pracy propagandzistów w AL*⁴¹ czy *Aktualne zagadnienia dla propagandzistów AL*⁴² zawierały wskazówki metodologiczne i tematyczne do pracy propagandowej. Obok artykułów instruktażowych na temat pracy polityczno-oświatowej w oddziałach i garnizonach AL pismo zamieszczało konspekty pogadarek, wskazówki praktyczne do referatów itp. „Instruktor dla Propagandzistów w Armii Ludowej” ukazywał się w nakładzie 600 egzemplarzy od kwietnia do lipca 1944 r., a łącznie wyszły 4 numery⁴³. V Oddział Sztabu Głównego AL wydawał jednocześnie serię broszur pod wspólnym tytułem „Biblioteczka oficera-propagandzisty Armii Ludowej”, w której publikowano referaty i opracowania na tematy polityczne, zarówno aktualne, jak i historyczne. Obok działalności wydawniczej V Oddział prowadził pracę w wielu różnych dziedzinach.

Sztab Główny Armii Ludowej składał się łącznie z sześciu oddziałów: Oddział V powołany został do spraw propagandy⁴⁴. Wydana w kwietniu 1944 r. przez dowództwo główne AL *Instrukcja wewnętrzno-organizacyjna Dowództwa i Sztabu Głównego* dzieliła Oddział V Propagandy na dwa wydziały: wydział propagandy wewnętrznej i zewnętrznej oraz wydział prasowy. Instrukcja wymieniała następujące zadania wydziału propagandy wewnętrznej i zewnętrznej: 1) organizowanie sieci instruktorско-propagandowej; 2) organizowanie sieci propagandzistów przy dowództwach AL wszystkich szczebli w oddziałach polowych i garnizonach; 3) praca nad ogólnym rozwojem umysłowym żołnierzy AL; 4) zwalczanie wrogiej propagandy w stosunku do AL; 5) kontrolowanie pracy propagandzistów w oddziałach AL; 6) popularyzacja idei i haseł AL; 7) nasświetlanie bieżących wypadków i propaganda zagraniczna; 8) propaganda w szeregach innych organizacji wojskowych i w szeregach nieprzyjaciel-

⁴⁰ *Jak prowadzić propagandę w oddziałach*, „Instruktor dla Propagandzistów w Armii Ludowej”, nr 2 z V 1944.

⁴¹ „Instruktor dla Propagandzistów w Armii Ludowej”, nr 3 z VI 1944.

⁴² „Instruktor dla Propagandzistów w Armii Ludowej”, nr 4 z VII 1944.

⁴³ M. Turlejska, *op. cit.*, s. 414–415; A. Przygoński, *op. cit.*, s. 39, 128–129.

⁴⁴ *Organizacja Armii Ludowej*, CA KC PZPR AL 192/I-2, k. 1.

skich; 9) kontakt z armiami państw sprzymierzonych za pośrednictwem propagandy prasowej. Wśród zadań wydziału prasowego instrukcja wymieniała m. in. powoływanie kolektywów redakcyjnych, organizowanie sieci korespondentów i skrzynek korespondencyjnych, zbieranie prasy krajowej i zagranicznej różnych ugrupowań politycznych, prowadzenie biura historycznego gromadzącego materiały dotyczące walki z okupantem⁴⁵. Nakreślony w instrukcji zakres czynności V Oddziału Sztabu Głównego był więc niezwykle bogaty i wielokierunkowy. Niezależnie od ustanowienia struktury i wytyczenia zadań V Oddziału dowództwo główne AL wydało specjalny rozkaz na temat propagandy, przeznaczony głównie dla wszystkich dowództw obwodowych i okręgowych.

Wydany 8 marca 1944 r. przez Dowództwo Główne Armii Ludowej rozkaz nr 10 głosił we wstępie: „Rozpowszechnienie haseł zbrojnej walki z okupantem o Wolną i Niepodległą Polskę Demokratyczną w najszerszych masach narodu jest niezbędnym warunkiem zwycięstwa. Pełna świadomość u żołnierzy ALowców zadań narodu w obecnej sytuacji polityczno-wojskowej stwarza silniejszą ponad wszystko zwartość wewnętrzną naszych oddziałów. Nieustępną oszczercza kampania, zarówno okupanta, jak i reakcji, przeciwko walczącemu narodowi polskiemu, jego przedstawicielstwu Krajowej Radzie Narodowej i jego sile zbrojnej Armii Ludowej, nakazuje demaskowanie kłamstw wrogów i zdrajców, unaocznianie prawdy i słuszności naszej sprawy. Na tym odcinku walki bronią naszą jest propaganda. Praca propagandowa jest dla zwycięstwa równie ważna, jak akcja bojowa”⁴⁶. Rozkaz zobowiązywał wszystkich dowódców, aby równolegle z prowadzeniem walki zbrojnej z okupantem rozwijali działalność propagandową w podległych im oddziałach. Dowództwo główne nakazywało powołanie oficerów propagandy przy sztabach dowództw obwodowych i okręgowych do końca marca 1944 r. oraz wyznaczenie propagandy w oddziałach w terminie do końca kwietnia 1944 r. Dowództwo Główne nakazywało także wszystkim dowództwom wydanie odpowiednich zarządzeń, aby programy szkoleniowe uwzględniały godziny wykładów propagandy, na których należy omawiać zagadnienia dotyczące Krajowej Rady Narodowej, Armii Ludowej i *Regulaminu wewnętrznego AL*, a oprócz tego ogólną sytuację na frontach wojennych z uwzględnieniem operacji Armii Czerwonej oraz sytuacji wewnętrznej kraju z podkreśleniem stanowiska reakcji i walk bratobójczych. W załączeniu rozkaz nr 10 zapowiadał zorganizowanie w najbliższym czasie

⁴⁵ Instrukcja wewnętrzno-organizacyjna Dowództwa i Sztabu Głównego Armii Ludowej w czasie wojny, CA KC PZPR AL 192/I-3, k. 35.

⁴⁶ Rozkaz Dowództwa Głównego Armii Ludowej nr 10 z 8 III 1944, CA KC PZPR AL 192/I-3, k. 13.

kursów dla oficerów propagandy oraz przesłanie dowództwom obwodowym i okręgowym specjalnej instrukcji na temat działalności propagandowej⁴⁷. Zawarte w rozkazie nr 10 polecenia zostały rozwinięte i szczegółowo opracowane w zapowiadanej instrukcji.

Dowództwo Główne Armii Ludowej wydało z datą 15 kwietnia 1944 r. do użytku wewnętrznego dokument pt. *Instrukcja dla oficerów propagandy w sztabie dowództwa obwodu i okręgu*. We wstępie stwierdzała, że „propaganda jest bronią nie mniej skuteczną niż wystąpienia zbrojne” oraz przypominała rozkaz Dowództwa Głównego nr 10, który bezpośrednio po akcjach bojowych stawiał propagandę jako podstawowy oręż w walce o wyzwolenie kraju. W pierwszej części instrukcja omawiała zadania służby propagandowej AL: 1) propagowanie hasła walki zbrojnej w społeczeństwie i umacnianie ducha bojowego w szeregach AL, ponieważ — jak tłumaczono — przewaga duchowa pozwala zwyciężyć znacznie silniejszego przeciwnika; 2) kształtowanie świadomości politycznej żołnierzy AL i wychowywanie ich na pełnowartościowych żołnierzy-obywateli przez zapoznawanie z sytuacją polityczną; 3) utrzymywanie ścisłej więzi narodu z wojskiem przez zapoznawanie społeczeństwa z warunkami walki i życia żołnierzy, popularyzowanie bohaterskich czynów żołnierzy AL, tłumaczenie konieczności świadczeń na rzecz walki, nawet za cenę wyrzeczeń; 4) zwalczanie propagandy wroga przez demaskowanie jego planów i metod działania.

Druga część instrukcji omawiała metody pracy i środki działania propagandowego. Jako podstawowy warunek skutecznej i sprawnej działalności propagandowej instrukcja eksponowała konieczność natychmiastowego reagowania na każde wydarzenie, szybkie przesyłanie materiałów do prasy, kontrakcję na propagandę wroga. Jako środki propagandy instrukcja wymieniała: 1) czyn zbrojny odpowiednio spopularyzowany w społeczeństwie, polecając łączenie akcji bojowych z wystąpieniami propagandowymi, jak napisy na parkanach, kolportaż, podpisy, kto przeprowadzi akcję itd; 2) wydawanie i kolportaż prasy z podkreśleniem, że przewożenie wydawnictw centralnych napotyka coraz większe trudności i nakład nie jest w stanie pokryć wzrastającego zapotrzebowania, dlatego rozbudowa aparatu wydawniczego i tworzenie redakcji w obwodach staje się sprawą niezmiernie pilną; 3) plakatowanie odezwo, pisanie na murach, masowy kolportaż prasy, wiece, masówki z ludnością cywilną; 4) tzw. propaganda szeptana, tzn. agitacja ustna. Jako podstawę pracy politycznej w szeregach AL wysunięto obowiązek systematycznego kolportażu wydawnictw i referowanie ich treści wśród żołnierzy przez propagandzystów.

⁴⁷ Tamże.

Trzecia część instrukcji zawierała omówienie organizacji służby propagandowej w Armii Ludowej wszystkich szczebli (obwodu, okręgu aż do sekcji) oraz obowiązków oficera propagandy (kolejno w sztabie obwodu, okręgu, powiatu i dowództwie garnizonu) i propagandzisty w plutonie. Wśród zadań oficera propagandy w sztabie obwodu instrukcja wymieniała prowadzenie kursów dla propagandzistów, organizowanie wydawnictw polityczno-wojskowych, tworzenie komitetów redakcyjnych, organizowanie drukarni lub techniki powielaczowej, nawiązywanie współpracy z prasą centralną, zaopatrywanie w prasę oddziałów AL. Instrukcja polecała m. in. utworzenie przy sztabie obwodu referatu prasowego prowadzącego sprawę redagowania i wydawania prasy. Do obowiązków oficera propagandy w sztabie okręgu, sztabie powiatu (miasta, rejonu) i w dowództwie garnizonu (dzielnicy, batalionu, kompanii) instrukcja zaliczała zaopatrywanie w prasę podległej jednostki. Także do obowiązków propagandzisty w plutonie i w sekcji instrukcja zaliczała zaopatrywanie żołnierzy w wydawnictwa AL i KRN oraz w wydawnictwa organizacji politycznych i wojskowych, wchodzących w skład KRN. W zakończeniu instrukcja nakazywała mianowanie korespondenta w każdym samodzielnie działającym oddziale partyzanckim, a następnie zobowiązywała korespondenta do prowadzenia kroniki życia i walki oddziału oraz przesyłania zebranego materiału w celu wykorzystania w prasie lub zabezpieczenia w archiwum. Nadmieniała przy tym, że przekazywane korespondencje powinny ilustrować lokalne warunki walki oraz obejmować artykuły, materiały historyczne, opisy sylwetek odznaczonych żołnierzy itp.⁴⁸

Wydana przez Dowództwo Główne *Instrukcja dla oficerów propagandy w sztabie dowództwa obwodu i okręgu* stanowiła podstawowy dokument ustanawiający organizację i określający czynności służby propagandowej Armii Ludowej w terenie. Obok specjalnych rozkazów i instrukcji Dowództwa Głównego Armii Ludowej poświęconych wyłącznie prasie i propagandzie w wielu innych dokumentach Dowództwa Głównego znajdowały się wzmianki na temat działalności propagandowej.

Wydany w styczniu 1944 r. przez Dowództwo Główne AL *Regulamin organizacyjny Armii Ludowej* niezależnie od zadań propagandowych wymienionych wśród czynności obowiązujących dowództwa obwodowe i okręgowe, w rozdziale poświęconym kobiecym jednostkom wojskowym AL wspominał, że jednostki te przeznaczone są nie tylko do służby sanitarniej, ale także do kurierskiej łączności informacyjnej i propagandowej⁴⁹. W wydanej w maju 1944 r. przez Dowództwo Główne *Instrukcji*

⁴⁸ *Instrukcja dla oficerów propagandy w sztabie dowództwa obwodu i okręgu*, CA KC PZPR AL 192/I-3, k. 37—39.

⁴⁹ *Regulamin organizacyjny Armii Ludowej*, CA KC PZPR AL 192/I-2, k. 5—8.

dla oficerów wydziałów żeńskich jednostek wojskowych znajdował się rozdział pt. „Propaganda” poświęcony roli prasy i agitacji wśród kobiet. Polecał on rozpowszechnianie wydawnictw KRN, AL oraz innych organizacji wchodzących w skład KRN⁵⁰ aby zainteresować walką kobiety.

W *Instrukcji dla oficerów wydziałów żeńskich jednostek wojskowych* informowano o postanowieniu wydawania dwóch pism wojskowych AL pt. „Kobieta Żołnierz” (drukem) i „Kronika Kobięca” (na powielaczu), obejmujących oprócz zagadnień ściśle wojskowych i politycznych także problemy społeczne związane ze sprawami kobiet w Polsce. Postanowienie to jednak nie zostało zrealizowane z powodu aresztowania przez Gestapo w maju 1944 r. inicjatorki tych pism, będącej jednocześnie szefem Wydziału Żeńskich Jednostek Wojskowych AL, Janiny Bier⁵¹.

Wszystkie rozkazy i instrukcje Dowództwa Głównego AL związane z działalnością propagandową nakazywały upowszechnianie czynu zbrojnego i walki z okupantem przy jednoczesnej popularyzacji programu Krajowej Rady Narodowej. *Instrukcja dla oficerów propagandy w sztabie obwodu i okręgu* wśród obowiązków oficera propagandy w sztabie obwodu polecała m. in. przedstawianie i uzgadnianie projektów haseł i akcji propagandowych z lokalną radą narodową⁵². W ten sposób wszelkie kampanie i poczynania propagandowe w terenie wiązały się ściśle z całokształtem działalności rad narodowych.

INSTRUKTAŻ PREZYDIUM KRAJOWEJ RADY NARODOWEJ

Już na pierwszym plenarnym posiedzeniu Krajowej Rady Narodowej w dniu 1 stycznia 1944 r. podjęto uchwałę o wydawaniu organu KRN⁵³. Prezydium Krajowej Rady Narodowej wydawało początkowo tylko centralny organ KRN „Rada Narodowa” (od 5 I 1944), zawierający głównie oficjalne enuncjacje, dekryty, deklaracje i komunikaty KRN oraz pismo o charakterze wewnętrznym pt. „Biuletyn Sprawozdawczy Prezydium KRN” (od 15 II 1944) obejmują w zasadzie tylko sprawozdania z pracy Prezydium KRN, podane w formie skróconych protokołów. Przy Prezydium KRN powołane zostały koła: propagandy, młodzieży i chłopskie. Koło Propagandowo-Prasowe KRN ukonstytuowało się na posiedzeniu 3 III 1944 r. w składzie pięciu osób, które reprezentowały organizacje po-

⁵⁰ *Instrukcja dla oficerów wydziałów żeńskich jednostek wojskowych*, CA KC PZPR AL 192/I-3, k. 66—67.

⁵¹ CA KC PZPR AL 192/I-3, k. 67; M. Wilusz, *Janina Bier*, „Z pola walki”, 1961, nr 4 (16), s. 451; A. Przygoński, *op. cit.*, s. 40—41.

⁵² CA KC PZPR AL 192/I-3, k. 38.

⁵³ „Rada Narodowa”, nr 1 z 5 I 1944.

lityczne i wojskowe wchodzące w skład KRN⁵⁴. Koło Propagandowo-Prasowe KRN zajęło się całokształtem działalności wydawniczej i propagandowej Prezydium KRN. Do kompetencji jego należało m. in. przygotowanie do druku „Rady Narodowej” i „Biuletynu Sprawozdawczego KRN” oraz inicjowanie i redagowanie odezwo dla Prezydium KRN⁵⁵. Ponieważ *Statut Rad Narodowych i Instrukcje w sprawie tworzenia rad narodowych* przewidywały uruchamianie terenowych ośrodków wydawniczych i kampanię propagandową wokół powstania rad, „Rada Narodowa” przypominała niejednokrotnie, że praca rad w pierwszym okresie powinna się koncentrować nie tylko na kolportażu centralnych wydawnictw KRN, ale nad zorganizowaniem i rozbudową lokalnego aparatu wydawniczo-propagandowego, drukowaniem własnej prasy, ulotek itp.⁵⁶

Prawdopodobnie na wniosek Koła Propagandowo-Prasowego KRN w kwietniu 1944 r., w celu zharmonizowania działalności terenowych rad narodowych Prezydium KRN postanowiło powołać nowe wydawnictwo o zasięgu ogólnokrajowym, coś w rodzaju Agencji KRN o charakterze informacyjno-propagandowym. Realizację postanowienia i redakcję wydawnictwa powierzono Kołu Propagandowo-Prasowemu KRN. Jednocześnie Prezydium KRN postanowiło zwrócić się z apelem do organizacji politycznych i wojskowych wchodzących w skład KRN o współdziałanie przy realizowaniu powyższej uchwały⁵⁷.

Pierwszy numer nowego wydawnictwa KRN ukazał się 22 kwietnia 1944 r. pt. „Informator Krajowej Rady Narodowej”. W artykule wstępnym podpisanym przez Redakcję czytamy: „Z chwilą, gdy tworzenie rad narodowych przybrało charakter szerokiego ruchu we wszystkich niemal zakątkach kraju, powstaje potrzeba wydawnictwa informacyjnego, które by miało za zadanie ułatwiać kierownictwom tych rad orientację ogólną w rozwijających się na terenie całego kraju wypadkach politycznych. [...] Zgodnie z tym, co powiedzieliśmy na wstępie, wydawnictwo niniejsze nie jest masowym. Jego przeznaczeniem jest dostarczać materiału informacyjnego kierownictwom rad i redakcjom wydawnictw terenowych, które przy poszczególnych radach bądź już funkcjonują, bądź też są w stadium powstawania”⁵⁸. Z artykułu wstępnego wyraźnie wynika, że nowe wydawnictwo przeznaczone było wyłącznie dla prasy terenowej. Jednocześnie artykuł wstępny wzywał wszystkich organizato-

⁵⁴ „Biuletyn Sprawozdawczy Prezydium Krajowej Rady Narodowej”, nr 5 z 26 III 1944.

⁵⁵ Załącznik do „Biuletynu Sprawozdawczego Prezydium KRN”, nr 5 z 26 III 1944.

⁵⁶ „Rada Narodowa”, nr 6 z 7 IV 1944; *Z dziejów konspiracyjnej KRN*, Warszawa 1961, s. 88; J. Pawłowicz, *Strategia frontu narodowego PPR*, Warszawa 1965, s. 164.

⁵⁷ „Biuletyn Sprawozdawczy Prezydium KRN”, nr 6 z 19 IV 1944.

⁵⁸ „Informator Krajowej Rady Narodowej”, nr 1 z 22 IV 1944.

rów rad narodowych do współdziałania z „Informatorem KRN” przez przesyłanie informacji na temat: ogólnych wydarzeń o charakterze społeczno-politycznym; zachowaniu się okupanta wobec ludności i jego zarządzenia, terror, grabież, metody administracyjne i kroki militarne; samoobrony ludności i walki zbrojnej polskich formacji wojskowych; organizacji i działalności rad narodowych; nastrojów społecznych, postawy organizacji i ugrupowań politycznych, społecznych i wojskowych działających na danym terenie. Redakcja przy tym zapowiadała szerokie i rzetelne odzwierciedlenie wszelkich prac konspiracyjnych prowadzonych w terenie oraz opinii nurtujących naród.

Zgodnie z zapowiedzią redakcji „Informatora KRN” pismo miało zupełnie odmienny charakter od „Okólnika PPR” czy „Instruktora dla Propagandzistów w AL”. Mimo że wydawane było w celu mobilizowania i ujednoczenia pracy rad, nie zawierało publikacji w formie instruktażowej, lecz zamieszczało konkretne opisy prowadzonej działalności w celu popularyzowania ich jako wzorcowych przykładów do naśladowania. I tak w zakresie poczynań propagandowych informowano np., że na posiedzeniu Rady Narodowej w R. postanowiono wydać odezwę do mieszkańców powiatu i utworzyć własną prasę⁵⁹, iż w powiecie opatowskim postanowiono wydać wspólną z AK odezwę⁶⁰, że Prezydium Rady Narodowej woj. warszawskiego postanowiło wydać okólnik zawierający wskazówki i wytyczne dla pracy rad, a przy Prezydium utworzono koło propagandy⁶¹. Informowano o akcjach propagandowych w święta majowe dla uczczenia 1 i 3 maja⁶². Informowano, jak w odpowiedzi na plakaty okupanta, wzywające do pomocniczych robót wojskowych w miejscowościach podwarszawskich, porzlepiano plakaty nawołujące ludność do oporu i bojkotu, jak „obmalowywano” mury miast, jak kolportowano literaturę⁶³.

Oprócz informacji „Informator KRN” zamieszczał korespondencje z terenu. Na przykład publikacja pt. *Z opowiadań propagandzisty-partyzanta* zawierała opis czynności propagandowych w puławskim, wśród których znajdowała się wzmianka o zdobyciu powielacza i wydawaniu na nim odezw i własnego pisma⁶⁴. Artykuł pt. *Działalność propagandystyczna wojewódzkiej rady narodowej w Lubelszczyźnie*, omawiający głównie wydawnictwa terenowe, zawierał na wstępie wzmiankę, że ożywiona i wszechstronna działalność w zakresie propagandy na Lubel-

⁵⁹ Tamże.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ „Informator Krajowej Rady Narodowej”, nr 2 z 8 V 1944.

⁶² „Informator Krajowej Rady Narodowej”, nr 3 z 30 V 1944.

⁶³ „Informator Krajowej Rady Narodowej”, nr 5 z 7 VII 1944.

⁶⁴ „Informator Krajowej Rady Narodowej”, nr 4 z 22 VI 1944.

szczyźnie „stanowić może wzór dla wszystkich rad terenowych”⁶⁵. Właśnie w celu upowszechnienia i naśladowania „Informator KRN” popularyzował wybrane wycinki działalności konspiracyjnych rad narodowych.

Prezydium KRN wydawało także pismo o charakterze wewnętrznym pt. „Biuletyn Informacyjny KRN” zawierające materiały informacyjne i artykuły polityczne o treści ogólnej, związanej z sytuacją międzynarodową i krajową. Ale zachował się tylko jeden numer (8) pisma z 15 VII 1944 r. i brak jest bardziej szczegółowych danych, umożliwiających analizę tego wydawnictwa⁶⁶. Można jednak domniemywać, że oba pisma Prezydium KRN, „Informator KRN” i „Biuletyn Informacyjny KRN”, realizowały uchwałę Prezydium o wydawnictwie „agencyjnym” dla terenowych organów rad narodowych. Lokalne pisma rad narodowych przybierały sobie tytuły takie, jak prasa Prezydium KRN, np. „Biuletyn Informacyjny Łódzkiej Wojewódzkiej Rady Narodowej”, „Informator Łódzkiej Wojewódzkiej Rady Narodowej”.

Prezydium KRN nie ograniczyło się w zakresie propagandy do wydawania prasy i odezw. Prawdopodobnie Koło Propagandowo-Prasowe KRN opracowało dla Prezydium dokument pt. *Projekt akcji propagandowej Krajowej Rady Narodowej. Projekt w uwagach wstępnych* tłumaczył, że wobec „wścieklej nagonki” na KRN oraz zohydzenia i zatruwania przez reakcję atmosfery wokół partii wchodzących w skład KRN, niezbędne staje się odparowanie ataków i kontrofensywa propagandowa, a do tego nie wystarcza prasa periodyczna. W uwagach wstępnych podnoszono, że poza prasą nieodzowne staje się rozwinięcie propagandy masowej, przy czym niezbędne jest zróżnicowanie jej treści i formy w stosunku do poszczególnych warstw i grup społecznych. W części pierwszej *Projektu* omówiono formy propagandy masowej wyróżniając następujące jej rodzaje: 1) „akcję sloganową” polegającą na zalaniu całego kraju, a w szczególności większych miast z Warszawą na czele, krótkimi hasłami-sloganami popularyzującymi KRN i jej cele, zalecano przy tym, aby „akcję sloganową” prowadzić przy zastosowaniu „techniki szablonów”, a jeśli nie jest to możliwe, ograniczyć się do kresy — najważniejsze, by napisy robione były systematycznie, często i masowo; 2) ulotki i plakaciki: — w związku z trudnością rozlepiania plakatów ulicznych polecano stosowanie małych ulotek lub plakacików „gumowanych” do przyklepiania na schodach, w bramach, w instytucjach publicznych itp. Ulotki „gumowane” polecano nalepiać „techniką szturmową”, tzn. nie w całym mieście jednocześnie, lecz stopniowo, dzielnicą po dzielnicy, gromadząc cały aktyw do „skoncentrowanego szturm propagandowego”; 3) listy — rozsyłanie

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ A. Przygoński, *op. cit.*, s. 47, 104—105.

pocztą w kopertach do instytucji i osób prywatnych wydawnictw KRN; 4) stosowanie trików propagandowych w celu ożywienia form pracy agitacyjnej i propagandowej. Polecano wykorzystanie doświadczeń organizacji z obozu londyńskiego, jak np. odezwy krakowskiej z firmą szefa propagandy rządu GG, specjalne numery „gadzinowego” „Nowego Kuriera Warszawskiego”, audycje przez „szczekaczkę” itp. W części drugiej *Projektu* podniesiona została konieczność wydawania broszur na tematy aktualno-polityczne. W części trzeciej *Projekt* uzasadniał konieczność zróżnicowania treści i formy propagandy oraz odrębnych wydawnictw dla ogółu i specjalnych dla poszczególnych warstw i grup społecznych, tzn. osobno dla robotników, chłopów, inteligencji, młodzieży. Czwarta część poświęcona była sprawom organizacyjnym. Postulowano w niej utworzenie przy wszystkich wojewódzkich, miejskich, powiatowych i gminnych radach narodowych specjalnych sekcji propagandy, a w Warszawie i innych większych miastach tzw. propagandowych brygad szturmowych⁶⁷. Nie znalazłam daty zatwierdzenia i przyjęcia *Projektu* przez Prezydium KRN. Być może odzwierciedla on wyłącznie plany i zamierzenia nurtujące członków Koła Propagandowo-Prasowego KRN.

W lipcu 1944 r. centralna prasa PPR, AL, ZWM i KRN oraz wydawnictwa o charakterze instruktażowym przestały się ukazywać z powodu przejścia na tereny wyzwolone części kierowniczych kadr oraz w wyniku powstania warszawskiego. Na przełomie lipca i sierpnia 1944 r. zerwane zostały systematyczne kontakty i więzi organizacyjne centralnego kierownictwa w Warszawie z terenem. Gdy ustał dopływ warszawskiej, centralnej prasy PPR, AL i KRN, ożywiła się jeszcze bardziej i spotęgowała działalność wydawnicza i propagandowa instancji terenowych przez zwiększenie nakładów istniejących pism lokalnych lub przez zakładanie nowych pism, ale był to już nowy etap rozwoju prasy konspiracyjnej okresu okupacji hitlerowskiej i stanowi odrębny problem.

Na zakończenie należałoby prześledzić drogi przekazywania materiałów instruktażowych i stopień nasycenia nimi terenu, a także skuteczność ich oddziaływania. Należałoby odpowiedzieć na pytanie, jaką rolę odgrywał instruktaż w praktycznej działalności i w jakiej mierze wpływał na konkretne wyniki i sukcesy PPR, AL i rad narodowych w dziedzinie propagandy. Dane do szczegółowej analizy funkcjonowania mechanizmu kolportażu i instruktażu w terenie są skąpe i niezwykle rozproszone z powodu braków archiwów obwodowych i okręgowych PPR i AL, które nie zachowały się do naszych czasów. Wydaje się ponadto, że jest to zagadnienie wymagające odrębnego studium. Generalnie można stwier-

⁶⁷ *Projekt akcji propagandowej Krajowej Rady Narodowej*, CA KC PZPR KRN 193/II-4. *

dzić, że działalność propagandowa PPR, AL i KRN przebiegała zgodnie z założeniami politycznymi i sugestiami organizacyjnymi władz centralnych. Ale nie było to mechaniczne wypełnianie poleceń zawartych w instrukcjach. W pierwszym okresie działalności PPR, a zwłaszcza przy zakładaniu komórek PPR-owskich i gwardyjskich, prasa centralna stanowiła nieodłączne narzędzie informacji, propagandy i organizacji. W tym czasie decydująco oddziaływała ona na rozwój pracy w terenie. W późniejszym okresie raczej praktyka dyktowała poszczególne paragrafy do instrukcji i rozkazów, które upowszechniały już zastosowane i sprawdzone poczynania. Niejednokrotnie bowiem materiały instruktażowe z lat 1943—1944 powoływały się lub nawiązywały do przeprowadzonych akcji i zdobytych w czasie ich przebiegu doświadczeń. Wyraźny zatem wydaje się wpływ i oddziaływanie terenowych ogniw PPR, AL i KRN na wydawnictwa instruktażowe władz centralnych. Lecz i w tym okresie wpływ centralnej prasy jest znaczny, chociaż nie docierała ona równomiernie i systematycznie tam, gdzie prowadzono działalność konspiracyjną w terenie. Wspomnienia drukowane i relacje niepublikowane zawierają głównie opisy akcji sabotażowych i działań militarnych przeciw okupantowi. W niewielkim stopniu obejmują działalność wydawniczą i propagandową. Z bardzo rozproszonych przekazów otrzymujemy informacje o tym, że wśród przychodzącej prasy centralnej główną rolę w terenie odgrywały „Trybuna Wolności”, „Gwardzista”, „Armia Ludowa”, „Rada Narodowa”⁶⁸. Na temat roli i znaczenia materiałów instruktażowych w pracy propagandzistów spotykamy tylko pojedyncze wzmianki⁶⁹. Często natomiast powtarzają się raporty zawierające meldunki i utyskiwania na temat braku prasy i materiałów instruktażowych z Warszawy⁷⁰.

Tak więc odrębnego opracowania wymaga wzajemna zależność i wpływ praktyki na charakter wydawnictw instruktażowych, losy tych materiałów po ich wydrukowaniu oraz ustalenie tych obszarów i takich okresów, w których w ogóle nie było prasy z centrali, a działalność konspiracyjna PPR, AL i KRN rozwijała się, jak np. w drugiej połowie 1944 r. Centralna prasa i materiały instruktażowe spełniły niezwykle ważne funkcje informacyjne, propagandowe i organizacyjne, ale wydaje się, że ich niedosyt i brak w określonym czasie lub w jakimś okręgu nie hamował inicjatywy lokalnej i działalności w terenie.

⁶⁸ CA KC PZPR PPR 190/XXIII-4, k. 3—4, 7, 10; CA KC PZPR GL 191/XXIII-2, k. 44; CA KC PZPR GL 191/XXIII-5, k. 52; CA KC PZPR R240, poz. 11, 12, 16, 25; J. Jarosz, *Ze wspomnień dowódcy okręgu GL i AL*, Warszawa 1962, s. 32—33.

⁶⁹ *Wspomnienia nr 311* (Jerzy Cytowski) AKW PZPR Kielce; S. Rutkowski, *Niektóre problemy pracy polityczno-wychowawczej w rejonie VI i VII Gwardii i Armii Ludowej*, [w:] *Chocza walczy*, Warszawa 1963, s. 148—149.

⁷⁰ CA KC PZPR GL 191/XXIII-4, k. 9; CA KC PZPR AL 192/XXIII-12, k. 24.